
ІВАН ОГІЄНКО ЯК ПИСЬМЕННИК, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ, ПУБЛІЦИСТ

УДК 2-9(477)(092):001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.241-247

Лариса Громик

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО ЯК ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПЕРСОНАЛІЯХ (на матеріалі праці «Преподобний Іов Почаївський»)

У статті на матеріалі праці «Преподобний Іов Почаївський» зроблено спробу проаналізувати внесок Івана Огієнка (митрополита Іларіона) у вивчення історії української церкви. З'ясовано особливості церковно-біографічного дослідження ученого про Преподобного Іова, охарактеризовано ключові аспекти оцінки його життя й діяльності як видатного церковного діяча, висвітлено бачення Огієнком його ролі в історії Української Православної Церкви.

Ключові слова: Іван Огієнко, історія української церкви, Іов Желізо (Почаївський), церковний діяч, православна церква, православна віра, Почаївський монастир.

У науковій спадщині Івана Огієнка (митрополита Іларіона) особливе місце належить працям з історії української церкви, що дає усі підстави цілком справедливо вважати його одним із фундаторів української церковної історіографії. З-поміж найбільш вагомих праць ученого варто передусім згадати двотомне фундаментальне дослідження «Українська Церква: нариси з історії Української Православної Церкви» (Прага, 1942), історично-канонічну монографію «Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її» (Вінніпег, 1952), історично-догматичну монографію «Іконоборство» (Вінніпег, 1954), церковно-історичну монографію «Свята Почаївська Лавра» (Вінніпег, 1961), богословську монографію «Канонізація Святих в Українській Церкві» (Вінніпег, 1965), підручник для духовенства і українських родин «Українська патрологія» (Вінніпег, 1965), монографії «Українська Церква за Богдана Хмельницького. 1647-1657» (Вінніпег, 1955), «Українська Церква за час Руїни. 1657-1687» (Вінніпег, 1956), «Українське монашество» (Київ, 2002). Приділяючи таку велику увагу церковно-історичним дослідженням, І. Огієнко намагався не лише осмислити об'єктивний зміст українського православ'я та теоретично обґрунтувати питання його ідентичності, а й сформулювати влас-

ну концепцію національної церкви як ключового чинника у процесах духовного й національного відродження, національної самоідентифікації та національної консолідації українства. Уся його подвижницька праця і як ученого, і як церковного діяча була спрямована на досягнення християнської єдності української спільноти як в Україні, так і за її межами, на утвердження незалежної Української Православної Церкви, а відтак на розбудову української державності на засадах вищих духовних цінностей і релігійних ідеалів.

Осмилення складного історичного шляху української церкви в І. Огієнка нерозривно пов'язане з питанням ролі особистості в історії, а саме ролі тих видатних церковних діячів і захисників українського православ'я, котрі були здатні в найважчі та переломні часи стати його моральними авторитетами й виконувати високу місію духовних поводитирів українського народу. Реконструкцію історії української церкви крізь призму специфічної ролі особистісного начала репрезентують такі праці І. Огієнка, як монографія «Преподобний Іов Почаївський» (Вінніпег, 1957), історична монографія «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» (Вінніпег, 1958), історично-літературна монографія «Святий Димитрій Туптало: Його життя й праця» (Вінніпег, 1960), історична монографія «Митрополит мученик Арсеній Мацієвич» (Вінніпег, 1964), історична літературно-богословська монографія «Старець Паїсій Величковський: Його життя, праця та наука» (Вінніпег, 1975), а також інші дослідження, які стали окремими розділами ґрунтовних монографій митрополита Іларіона, написаних і виданих ним під час перебування в еміграції в Канаді.

Упродовж останніх двох десятиріч наукові студії І. Огієнка з історії української церкви неодноразово привертали увагу окремих дослідників, що є беззаперечним свідченням вагомості означеної проблеми в сучасному огієнкознавстві. З-поміж наявних на сьогодні публікацій варто особливо виокремити напрацювання професора М. Тимошика [12-16], які демонструють значний поступ в осмиленні як загальних, так і цілком конкретних проблем української церковної історіографії митрополита Іларіона. Науковий доробок ученого як одного із фундаторів української церковної історії фахово аналізують О. Баженов [1-2] і В. Ластовський [8]. Дослідники висловлюють суголосні міркування, що праці І. Огієнка стали основою української церковної історіографії як на пряму та відправною точкою для багатьох подальших наукових розвідок. Внесок митрополита Іларіона у дослідження історії українського монашества й актуальність вивчення його спадщини для відродження духовності України обґрунтовує протоієрей В. Клос [7]. Почаївська Лавра в історіографічному дискурсі митрополита Іларіона стала об'єктом наукових студій А. Марушкевич [10]. Проте можна констатувати, що звернення сучасних науковців до біографічних досліджень митрополита Іларіона, які були важливою складовою його церковно-історіографічних напрацювань, залишається спорадичним. Зокрема, у руслі означеної проблеми етапи дослідження І. Огієнком статей українських ієрархів простежувала С. Кагамлик [6], водночас акцентуючи свою увагу на сучасних підходах до вивчення персоналій тих релігійних діячів, що перебували в орбіті наукових зацікавлень ученого.

Мета цієї статті – на прикладі праці митрополита Іларіона (І. Огієнка) «Преподобний Іов Почаївський» проаналізувати специфіку його церковно-біографічних досліджень, зокрема виявити ключові аспекти оцінки Огієнком життя й діяльності видатних церковних діячів і їх ролі в історії українського православ'я.

У творчій спадщині І. Огієнка в контексті його наукових зацікавлень становленням і розвитком православ'я на Україні як концептуального питання для осмилення історичної долі української нації сформувався значний масив досліджень

«постатей українських церковних діячів, які своєю духовно-релігійною, церковно-політичною і культурно-просвітницькою діяльністю зробили значний внесок в розвиток вітчизняної історії і культури» [6, с. 61]. Безперечно, як учений він усвідомлював, що знання власної історії та духовного розвитку нації неможливе без належної оцінки життя й діяльності тих, хто своєю подвижницькою працею служив передусім Україні й українському народові, його духовному єднанню та пробудженню його національної свідомості, духовно-культурному розвитку українства. Іоаникій Галатювський, Петро Могила, Йосип Тукальський, Лазар Баранович, Димитрій Туптало, Діонісій Балабан, Феодосій Углицький, Іоанн Максимович, Іов Почаївський, Арсеній Мацієвич, Паїсій Величковський, Костянтин Острозький – далеко не повний перелік видатних особистостей української історії, богословів і проповідників, церковних діячів, захисників українського православ'я, життєписи котрих репрезентують Огієнкову українську церковну історіографію у персоналіях.

Праця митрополита Іларіона «Преподобний Іов Почаївський» уперше була опублікована у Вінніпезі 1957 року Українським науковим православним богословським товариством. Це була окрема книга, невелика за обсягом (64 сторінки), написана у жанрі науково-популярного біографічного нарису. 1961 року вона увійшла як окремих розділ до ґрунтовного дослідження І. Огієнка – церковно-історичної монографії «Фортеця православ'я на Волині. Свята Почаївська Лавра» [5], перевиданої в 1994, 2004 і 2005 роках різними видавництвами у Києві. 1997 року коштом Хмельницького міського Товариства української мови ім. Т. Шевченка праця знову публікується як окреме видання у Хмельницькому [4]. 1999 року дослідження митрополита Іларіона «Преподобний Іов Почаївський» входить окремими розділами до книги «Життєписи великих українців» [3], а 2002 – до монографії «Українське монашество» [11], упорядкованих М. Тимошиком.

У передмові до видання праці митрополита Іларіона «Преподобний Іов Почаївський» 1997 року говориться: «Українська земля має свої предковічні святині та святих мучеників своєї церкви. Одним із них є Преподобний Іов Почаївський, життя і діяльності якого присвятив свою монографію митрополит Іларіон (І. Огієнко)» [4, с.3]. Першим кроком у церковно-біографічному дослідженні постаті Іова Почаївського став короткий опис складних церковно-політичних умов, на які припав час його життя й діяльності. Мова йде про кінець XVI століття, а саме про надзвичайно складні й напружені політичні умови в Україні й обставини тогочасного церковного життя, а також кризове становище, у якому перебувало на той час українське православ'я, наслідком чого стала подія 1596 року, відома в історії як Берестейська унія. Вважаючи Берестейську унію найбільшою трагедією в історії української церкви, а, у свою чергу, католицизм і уніяцтво загрозами самому існуванню українського народу, І. Огієнко однозначно стверджує: «Жив і працював він (Преподобний Іов Желізо. – Л.Г.) у страшний і жорстокий час гонінь на український народ від католиків та їхніх помічників уніятів, і цим прославився на всю Україну, а особливо на всю Волинь і Галичину» [4, с.6]. Крім того, учений говорить про особливий вплив на свідомість 45-літнього Преподобного Іова князя Василя-Костянтина Острозького, котрий у час підписання Берестейської унії рішуче виступив із протестом-закликом проти національної, релігійної та культурної асиміляції українського народу, визначивши фактично основний вектор його духовно-релігійної, церковної та просвітницької діяльності – смиренно служити Богові й українському народові, завжди перебуваючи на захисті православ'я – цю «непорухну присягу «своєї совісті й чести»», яку він «сприйняв усією чистою душею своєю, і все життя належно виконував цю присягу, і передав її і потомкам своїм, а в тому й нам, – як заповідь Господню» [4, с.7].

Отже, І. Огієнко відразу визначає особливу місію Преподобного Іова Почаївського як духовної особи й церковного діяча – бути захисником Православної Віри, боронити українське православ'я від будь-яких зовнішніх і внутрішніх загроз, дбати про чистоту духовного життя українства, його національну ідентичність та окремішність.

Відповідно до жанрових канонів біографічних досліджень І. Огієнко, опираючись на доступні йому історичні джерела (праці С. Антоновича, А. Хойнацького, І. Крип'якевича, С. Голубєва, М. Максимовича, С. Соловйова та ін.), детально аналізує життєвий і духовний шлях Іова Желіза від дитячих років до моменту його приходу в Почаївський монастир. Зокрема, учений зауважує той факт, що в Угорницький Спаский монастир Іов потрапив у 10-річному віці послушником, у 12-річному віці прийняв чернеций постриг і, досягнувши свого 30-ліття, прийняв схиму і став схимонахом. При цьому І. Огієнко акцентує на тому, що Преподобний Іов уже в цей час дотримувався в монастирі надзвичайно суворих і аскетичних правил життя й чернечої поведінки: «Схиму прийняв Іов на пам'ять Івана Предтечі, тому пильнував і наслідувати йому в усьому, – суворо постив, просто зодягався, любив самотність і довгу молитву» [4, с.13].

Після Угорницького монастиря у житті Преподобного Іова велику роль відіграла його діяльність на посаді настоятеля Дубенської чернечої обителі, у яку він потрапив, як стверджує І. Огієнко, на запрошення князя Костянтина Острозького й Дубенського «для керівництва монастирем, «щоб показати зразок монаших подвигів братії Дубенського монастиря серед життя, повного попусування звичаїв через впливи папістів», цебто уніятів» [4, с.15-16]. Заручившись підтримкою стійкого поборника українського православ'я князя Костянтина, ігумен Іов розгорнув у монастирі активну духовно-просвітницьку й культурну діяльність, своїм високим авторитетом підносив моральний дух українського православно-го чернецтва, відтак остаточно зміцнив становище Дубенської обителі як оплоту українського православ'я. На думку І. Огієнка, найтрагічнішим моментом для Преподобного Іова за час його перебування в Дубенському монастирі стало прийняття Берестейської церковної унії, яку на Православному антиуніатському Соборі, учасником якого був також і князь Костянтин Острозький, визнали зрадою України. Учений пише: «І Іов перетворився в правдиве Желізо Православ'я, і став ревню навчати, як берегти й боронити Православну Віру. Він виголошував проповіді та слова, і скрізь і завжди кликав «берегти свою совість та честь», і відкидати підступну унію, не чинити Україні зради, бо вона й без того знеможена від поляків...» [4, с.18]. Цей етап біографії Іова Почаївського дослідник характеризує як період великого релігійного протистояння на українських теренах, міжконфесійної боротьби католицизму й православ'я, розбрату й ворожнечі, переслідувань, упродовж якого Дубенський монастир разом зі своїм настоятелем продовжував чинити опір католицько-уніатському впливові, «міцно боротися проти унії, кріпко стояти за Єдину, Святу, Соборну й Апостольську Віру України – Віру Православну» [4, с.20], а також активно проводив потужну культурно-просвітницьку роботу, видавав і поширював рукописні книги релігійної тематики.

Після смерті князя Костянтина Острозького Дубенський православний монастир, втрапивши свого опікуна й захисника, переходить до рук уніатів, зазначає І. Огієнко, а Іов Желізо назавжди покидає цю чернечу обитель. Розмірковуючи над ймовірними причинами цього винку Преподобного Іова, котрий понад двадцять років керував Дубенським монастирем, автор висловлює припущення, «що Анна Гойська, фундаторка Почаївського монастиря, а з нею може й князь К. Острозький вговорили о. Іова Желізо перейти на Ігуменство до

нового Почаївського монастиря. Ігумен погодився, і десь незабаром по році 1597 перейшов до Почаєва, і став першим його Ігуменом. У всякому разі історія не знає жодного іншого Ігумена в Почасві перед Іовом» [4, с.23-24]. Почаївська чернеча обитель стала третім і останнім місцем, де упродовж майже пів століття ніс своє духовне служіння Преподобний Іов і де отримав за свою непохитну відданість православній вірі й подвижницьку працю ім'я Почаївський.

Найважливішими здобутками Почаївського періоду Преподобного Іова стали, на думку І. Огієнка, запровадження замість скитського «спільножитного» чернечого життя в монастирі, участь у Київському Всеукраїнському Соборі 1628 року й, поза всякими сумнівами, незважаючи на великі труднощі, продовження боротьби за православну віру й консолідацію українського народу в культурно-релігійному просторі українського православ'я. Тут варто зауважити, що цей етап життя й діяльності Почаївського ігумена науковцем розглядається у контексті конкретних соціально-політичних, церковно-релігійних і правових аспектів тогочасного українського суспільства.

Важливим питанням для І. Огієнка у дослідженні духовно-просвітницької діяльності Іова Почаївського стала його письменницька праця. Для науковця незаперечним є той факт, що в монастирях Іов Желізо здобув ґрунтовну на той час богословську освіту, пояснюючи це необхідністю «багато знати, щоб належно боротися з ворогами Православної Церкви, які з усіх сторін сікалися до неї» [4, с.38]. Його письменницька спадщина, як стверджує вчений, включає переклади писань святих отців, проповіді, науки, полемічні статті проти ворогів Православної Церкви. Водночас І. Огієнко акцентує на тому, що, як справжній українець, свої твори о. Іов Желізо писав українською мовою, вкотре засвідчуючи свою повагу й любов до України своїм сумлінним їй служінням.

Своїм праведним чернечим життям, вірним служінням Богові та православної церкві Іов Почаївський удостоївся того, що по смертю був канонізований, тобто проголошений і визнаний святим. Зокрема, підстави для його канонізації – нетлінність мощей, видіння, чудесні зцілення, різні чуда – детально описуються Огієнком у розділах «Канонізація Преподобного Іова Почаївського», «Іов править службу з ангелами» і «Чудесне врятування Почаївського монастиря».

Г. Лужницький у праці «Українська Церква між Сходом і Заходом» писав: «Взагалі історія України – це одна хвиляста лінія піднесення й упадків, і такою ж хвилястою лінією йде розвиток Містичного Тіла Христового на Україні – Церкви» [9, с.17]. В історії Почаївської обители був період, а саме 1721-1831 рр., коли ця православна святиня перейшла до рук уніатських ченців-василіян. Для Святого Іова цей час, на думку І. Огієнка, став часом «уніатського полону». І лише після повернення монастиря православним відбулося урочисте відкриття мощей Преподобного Іова, що «стали предметом усе більшої та ревнішої опіки церковного проводу Почаївської Лаври» [4, с.59].

Підсумовуючи значення життя й діяльності Преподобного Іова Почаївського в історії української церкви й українського народу, І. Огієнко наголошує на найголовнішому, на його думку, аспекті подвижницького духовного служіння цього видатного церковного діяча – захисті українського православ'я. «Належно оцінити працю Преподобного Іова можна тільки на тлі тодішнього часу, тодішньої історії, – при жорстокім гонінні на Православ'я він був крицевим прикладом стійкості для всієї України» [4, с.66], – робить висновок І. Огієнко.

Отже, дослідження І. Огієнка життя й діяльності видатних церковних діячів і їхньої ролі у розвитку релігійного життя в Україні є важливою складовою української церковної історіографії. Образ багаторічного настоятеля Почаївського мо-

настиря Преподобного Іова засвідчує істинність твердження, що досягнення власного історичного поступу та духовного розвитку нації неможливе без належної оцінки життя й діяльності тих, хто обумовлював вибір пріоритетних ціннісних орієнтирів нації, формував основи національної свідомості й національної ідентичності. Оцінюючи значення діяльності Преподобного Іова Почаївського в історії Української Православної Церкви, І. Огієнко характеризує його як борця за утвердження Православної Віри та Православної Церкви на теренах України, духовного пастиря українського народу, просвітителя, письменника, полеміста.

Список використаних джерел:

1. Баженов О.Л. Іван Огієнко – дослідник історії української православної церкви. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. С. 70-85.
2. Баженов О.Л. Історія Української православної церкви домонгольського періоду в працях І.І. Огієнка та І.Ф. Власовського. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2015. Вип. 8. С. 31-40.
3. Іларіон, митрополит. Життєписи великих українців / упор., авт. передм. і приміт. М. Тимошик. Київ : Либідь, 1999. 670 с.
4. Іларіон, митрополит. Преподобний Іов Почаївський. Хмельницький : Поділля, 1997. 72 с.
5. Іларіон, митрополит. Фортеця православ'я на Волині. Свята Почаївська Лавра : церков.-іст. монографія. Вінніпег : Накладом Вид. Коміс. при Т-ві «Волинь», 1961. 398 с.
6. Кагамлик С. Постагі українських ієрархів у творчості І. Огієнка крізь призму сучасних досліджень. *Українознавчий альманах*. Вип. 10. Київ, 2012. С. 61-66.
7. Клос В., протоієрей. «Українське монашество» митрополита Іларіона. *Українознавчий альманах*. Київ, 2012. Вип. 10. С. 57-60.
8. Ластовський В. Реформація в поглядах митрополита Іларіона (Огієнка). *Переяславський літопис* : зб. наук. статей. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 13. С. 130-134.
9. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви. Львів : Свічадо, 2008. 640 с.
10. Марушкевич А. Історія Почаївської Лаври в наукових зацікавленнях митрополита Іларіона (Івана Огієнка). *Почаївський монастир в контексті історії та духовності українського народу* : матеріали наук. конф. Тернопіль, 1995. С. 48-50.
11. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українське монашество / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису і комент. М. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2002. 396 с.
12. Тимошик М. Історія і сьогодення Святої Почаївської лаври в контексті церковно-історичної монографії митрополита Іларіона (Огієнка) «Свята Почаївська лавра». *Труди Київської духовної академії*. 2005. Т. 2. С. 184-197.
13. Тимошик М. Історія УПЦ в працях митрополита Іларіона (Огієнка). *Труди Київської духовної академії*. 2006. Ч. 3. С. 161-171.
14. Тимошик М. С. Митрополит Іларіон як історик Української православної церкви. *Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українська церква за час Руїни. 1657-1687* / упоряд., авт. передм. М. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2006. С. 7-34.
15. Тимошик М.С. Національна духовна святиня українського народу: Обставини написання Іваном Огієнком дослідження про Святу Почаївську лавру та видавнича доля рукопису. *Огієнко І. (митрополит Іларіон). Свята Почаївська Лавра* / упоряд., авт. передм. М. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2005. С. 7-44.
16. Тимошик М. С. Феномен українського чернецтва і філософія релігійності в інтерпретації Івана Огієнка. *Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українське монашество* / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису і комент. М. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2002. С. 10-44.

In an article an attempt to analyze the contribution of Ivan Ohiienko (Metropolitan Ilarion) to the study of the history of Ukrainian Church was made on the material of work «Reverend Iov Pochaivskiy».

It has been proved that the comprehension of the complex historical way of the Orthodox Church of Ukraine in I. Ohiienko's works is inextricably linked to the question of the role of a personality in history, namely the role of those prominent church representatives and defenders of Ukrainian Orthodoxy who were able to become moral authorities during the most difficult and critical times and fulfill the high mission of spiritual leaders of Ukrainian people.

The reconstruction of Ukrainian church history through the prism of the specific role of personal beginning is represented by such work by I. Ohiienko, as the monograph «Reverend Iov Pochaivskiy». First published in Winnipeg in 1957 by the Ukrainian Scientific Orthodox Theological Society, it was a separate book, small in volume (64 pages), written in the genre of popular scientific essay.

The image of the hegumen of Pochaiv monastery the Reverend Iov confirms the truth that the knowledge of the own history and spiritual development of the nation is impossible without proper assessment of the life and activity of those who, through their ascetic work, served primarily Ukraine and Ukrainian people, its spiritual unity and awakening of national consciousness, spiritual and cultural development of Ukrainians.

In the article the features of the church-biographical studying of the scientist about the Reverend Iov Zhelizo is clarified, the key aspects of the evaluation of his life and activity as a prominent church representative are characterized, the vision of Ohiienko about his role in the history of Ukrainian Orthodox Church as the fighter for the establishment of the Orthodox Church on the territories of Ukraine, the spiritual pastor of Ukrainian people, the enlightener, the writer, the polemicist are highlighted.

Key words: Ivan Ohiienko, history of Ukrainian church, Iov Zhelizo (Pochaivskiy), church activist, Orthodox church, Orthodox faith, Pochaiv monastery.

Отримано: 22.10.2019 р.

УДК 821.161.2-6-92«196»

DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.247-251

Наталія Загоруйко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнко

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДИСКУРС ЕПІСТОЛЯРІЮ ІВАНА СВІТЛИЧНОГО

У пропонованій статті здійснено спробу розглянути епістолярну публіцистику Івана Світличного крізь призму альтернативного дискурсу 19670-1980-х років. Проаналізовано та визначено особливості альтернативного дискурсу таборової епістолярної публіцистики та з'ясовано ключові аспекти цього листування. Амплітуда порушуваних проблем та широке коло адресатів листування автора засвідчує публіцистичність цього епістолярію та є органічним продовженням публіцистичної спадщини дисидентів загалом, а ідейна спрямованість кореспонденцій дає підстави зараховувати їх до альтернативного дискурсу на протипагу офіційному (радянському).

Ключові слова: альтернативний дискурс, епістолярна публіцистика, шістдесятники.

Літературно-критичні відгуки та роздуми в листах Івана Світличного – наскрізна тема його епістолярної творчості. Дисидент неодноразово наголошує, що листи на літературні теми найцінніші, адже ще до ув'язнення І. Світличний був відомий не лише як перекладач та поет, але передусім як лі-